

УДК 7.75 (477)

ORCID ID: 0000-0003-1884

КОНОВЕЦЬ Світлана Володимирівна,
доктор педагогічних наук, професор;
академік Академії міжнародного співробітництва
з креативної педагогіки;
головний науковий співробітник лабораторії
морального, громадянського та міжкультурного виховання
Інституту проблем виховання НАПН України
м. Київ, Україна

ЗНАЧЕННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ДЛЯ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ, ЩО ФОРМУЄТЬСЯ

***Анотація.** У статті розглядаються основи і сутність образотворчого мистецтва та виявляється його значення для самоствердження особистості, що формується, а також розвитку її емоційно почуттєвої сфери, поглиблення знань, ідентифікації візуального і сенсорного досвіду, формування загальної та естетичної культури. Обґрунтовуються психолого-педагогічні й особистісні аспекти феномену „самоствердження”. Презентуються можливості образотворчого мистецтва та арт-терапії для самоствердження зростаючої особистості з метою подальшого прояву її творчого потенціалу.*

***Ключові слова:** образотворче мистецтво, самоствердження, зростаюча особистість, арт-терапія, значення.*

Постановка проблеми. Визначенню й обґрунтуванню актуальності проблеми використання образотворчого мистецтва для становлення та виховання сучасної молоді сприяв розгляд перебігу самоствердження особистості в процесі її формування. З огляду на це, в нинішніх умовах аксіоматичним стало підтвердження важливості взаємозв'язку мистецтва та особистості, оскільки мистецтво безумовно впливає на формування особистості, естетично виховуючи і вдосконалюючи її, натомість особистість знаходить у мистецтві задоволення широкого діапазону важливих для неї естетичних потреб і мотивацій для самоствердження, а також підтримки емоційної та моральної стійкості. Таким чином, ймовірним є те, що мистецтво сприяє вхожденню людини до світу краси і стає для неї важливим орієнтиром відносно певних культурних, естетичних та етичних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Вбачається доцільним згадати про важливі питання стосовно формування особистості за допомогою мистецтва, які глибоко й переконливо досліджував відомий учений, педагог, естетик і мистецтвознавець – Г. Рід, який у середині минулого століття розробив оригінальну нау-

ково-педагогічну концепцію „Виховання через мистецтво” („Education through Art”) та завдяки цьому згодом як почесний президент очолював „Міжнародне товариство з виховання засобами мистецтва” (INSEA) і впродовж довгого часу вирішував відповідні проблеми [4, с. 15]. Зокрема, для цього дослідника особливо важливим було виявлення і підтвердження безсумнівного значення мистецтва для виховання особистості. Водночас, актуальним і необхідним для Г. Ріда було обґрунтування практичної відповідності інтелекту та почуттєвості людини впродовж її особистісного розвитку за допомогою мистецтва. Варто також згадати, що естетичне виховання трактувалося ним не лише як процес здійснення естетичного сприймання, але, передусім, як прояв творчості. Так, зокрема, Г. Рід підкреслював, що „виховання через мистецтво” дозволяє кожному виявляти зовнішньо „сховане” у психіці таким чином, як це зазвичай робить людина-творець. Окрім того, вчений називав „виховання через мистецтво” панацеєю для сучасного покоління людей та рекомендував застосовувати це як універсальні „ліки”, котрі сприяють гармонійному розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

Значення образотворчого мистецтва для виховання молоді, що навчається, підкреслювалося багатьма сучасними українськими вченими (Л. Бабенко, А. Волощук, Г. Гребенюк, Р. Захарчук-Чугай, І. Зязюн, В. Ковальчук, Н. Миропольська, І. Мужикова, М. Резніченко, О. Рудницька, Т. Саєнко, Г. Сотська, В. Сухомлинський, І. Туманов, Т. Цвелих, О. Шевнюк, Г. Шевченко, Р. Шмагало, В. Шпильчак, І. Янковська), які вважають його одним з найефективніших виховних заходів, адже саме цей вид мистецтва, дякуючи своїй універсальності, сприяє становленню особистості, розвитку її емоційно-почуттєвої сфери, загальної та естетичної культури, поглибленню знань у галузі мистецтва і формуванню самосвідомості та самоствердження.

Нині очевидним є те, що різнобічне значення образотворчого мистецтва зумовлюється його поліфункціональністю. Адже як галузь наукового пізнання - образотворче мистецтво виконує функцію комунікації між людьми різних національностей та культур, воно також виступає ефективним способом передачі основних художньо-культурних досягнень новим поколінням.

При цьому дуже важливими слід назвати такі його функції, як:

- накопичення естетичної інформації людством і кожною окремою людиною;
- створення емоційного балансу та творчого самоствердження особистості;
- його виховна функція – формування естетичної культури людини, що об'єднує розвинену чутливість, інтелектуально-пізнавальні та творчі здібності, які включають сприйняття й оцінку естетичного в явищах життя, відображених засобами образотворчого мистецтва.

У сучасному мистецтвознавстві образотворче мистецтво відносять до категорії „візуальних” видів мистецтва, які, з одного боку, виступають каналом отримання максимального обсягу інформації про навколишню дійсність, а з іншого – є дієвим способом формування почуттєво-емоційної сфери людини (за виразом Л. Виготського), „громадською технікою почуттів”.

Відомо, що здавна історично склалися такі форми існування і розвитку образотворчого мистецтва, які називають основними видами, серед них: живопис, графіка, скульптура та декоративно-ужиткове мистецтво. Зараз до групи візуальних видів мистецтва вчені додають дизайн, комп'ютерну графіку і різноманітні арт-терапевтичні засоби. До завдань образотворчого мистецтва вони відносять: усвідомлення предметів художньої культури та їх ролі в житті людини і суспільства; виховання активного естетичного ставлення до явищ дійсності та мистецтва; систематичний і цілеспрямований розвиток візуального й естетичного сприйняття; виявлення і вдосконалення художньо-мистецьких здібностей; формування практичних навичок і умінь у різних напрямках художньої творчості; послідовне формування естетичної культури та цілісний розвиток особистості.

У зв'язку з цим справедливими є переконання істинного поціновувача краси, українського ученого-педагога В. Сухомлинського, який підкреслював, що справжнє пізнання мистецтва починається там, де людина сприймає прекрасне для себе, для повноти свого духовного життя і свідомо прагне до прекрасного у світі мистецтва.

Таким чином, доцільно нагадати, що В. Сухомлинський вважав мистецтво „могутнім джерелом моральної чистоти та духовного багатства”, і тому наполягав на тому, що воно вчить „бачити у красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, щирість і на основі цього стверджувати прекрасне в собі” [3, с. 369], а також сприяє виконанню особливо важливого завдання з виховання підростаючого покоління – розвитку людських відносин як потенційних основ збагачення духовності, моральності та естетичної досконалості.

Вплив образотворчого мистецтва на виховання зростаючої особистості здійснюється шляхом втілення художніх образів у життєвій конкретності. При цьому велике значення має рівень естетичної і сенсорної культури, а також підготовка юних глядачів до ознайомлення з мистецькими творами й до їх естетичного сприйняття.

Очевидним є те, що своєчасне залучення молоді, що навчається, до образотворчого мистецтва не лише ускладнює структуру зорового і естетичного сприйняття й уяви, даючи певну міру власного осмислення і переживання виступу мистецтва або явища життя.

Це, в першу чергу, надає можливість кожній особі бути не пасивним споживачем візуальних вражень, а людиною, здатною адекватно оцінювати естетичні та художні якості й сміливо утілювати свої почуття в самостійних роботах. Тим паче, що образотворче мистецтво містить у собі дивовижні невербальні способи вираження естетичного ставлення особистості до предметів і явищ дійсності у формі візуальних символів, асоціативних зіставлень і художніх образів.

Для повноцінного оволодіння образотворчим мистецтвом у сучасних умовах не лише можливо, але й необхідно вдосконалювати та оптимізувати цей процес тому, що його ефективність залежить від міри естетичного й етичного значення образотворчого мистецтва для особистості, особливо при обліку таких структурних елементів, як:

- когнітивний (формування тезаурусу в галузі образотворчого мистецтва);
- перцептивний (розвиток умінь і навичок сприйняття творів образотворчого мистецтва);
- аксіологічний (оптимізація оцінної діяльності);
- креативно-праксіологічний (розвиток творчого потенціалу та актуалізація творчо-діяльнісного досвіду).

Іншими словами, особистість, що формується, може і повинна навчитися опановувати образотворче мистецтво цілісно як в естетико-духовному, інтелектуальному, емоційному й етичному аспектах, так і безпосередньо шляхом залучення до її самоствердження в образотворчій діяльності.

Необхідно також підкреслити, що саме образотворче мистецтво виступає ефективним способом у вихованні таких якостей особистості, що формується, які відображають спрямованість людини углиб себе і розкривають рівень оволодіння естетичними та етичними цінностями людства, а також сприяють становленню особи відповідно до критеріїв людяності. До таких якостей (цінностей) особистості, що формується, безумовно відноситься і „самоствердження”.

Відомо, що в юнацькому віці активізується прагнення до самосприйняття та усвідомлення свого місця в житті та самого себе як суб'єкта взаємовідносин з оточуючими людьми. Тобто формується власне „Я” (чи „Я-образ” відносно „Я-концепції”). При цьому важливо брати до уваги погляди видатного ученого-психолога А. Петровського, який вважав образ „Я” відносно стійким, хоча і не завжди усвідомленим та пережитим індивідом, неповторною системою уявлень про самого себе, на основі якої він вибудовує свою взаємодію з іншими людьми [2, с. 111].

Отже, з урахуванням цього, слід пам'ятати про те, що в особистості, що формується особливо активізується прагнення до самоствердження шляхом усвідомлення свого образу „Я”. Деякі сучасні вчені (В. Каппоні, Т. Новак, А. Солітер) називають феномен „самоствердження” – „асертивністю” (досл. – переконаністю), що передбачає формування у людини певної якості поведінки, завдяки якій вона володіє:

- усвідомленим проявом емоцій;
- здатністю висловлювати власну точку зору;
- бажанням наполягати на своїх переконаннях;
- уміннями прощати інших людей і адекватно сприймати критику відносно себе.

Тобто наявність у людини „асертивності” передбачає, що вона здатна сама все вирішувати за себе і бути відповідальною за наслідки таких рішень. Зважаючи на це, можна констатувати, що самоствердження особи ще виступає базовим компонентом її моральної самосвідомості, оскільки базується на власному і цілком усвідомленому виборі поведінки та дій.

Відомі дослідники у сфері психології і педагогіки (І. Ідинов, Л. Коростильова, К. Роджерс, О. Рудницька, С. Сисоєва, Г. Чернявська), розглядаючи сутність поняття „самоствердження”, спиралися також на трактування феномену

„саморозвиток” як своєрідної акумуляції накопичених людиною енергії, досвіду, знань, умінь, здібностей, які відповідно стимулюють її до демонстрації свого „Я”, тобто – до „самореалізації”.

Окрім цього, систематизуючи категорії, які характеризують „самозвеличання” людини, вчені-психологи структурували їх в три блоки: когнітивний, поведінковий і регулятивний. До першого з них вони віднесли поняття: „самопізнання”, „самопостереження”, „самооцінку”, „самопочуття”; до другого: „самоконтроль”, „самонаказ”, „самопрощення”, „самонавіювання”; а до третього: „самопідготовку”, „самоосвіту”, „самовиховання”, „саморозвиток”, „самоактуалізацію”, які, на їхній погляд, відповідно виступають як засоби регулювання процесу „самореалізації”.

Особливо значимим способом самоствердження особистості засобами мистецтва у свідомому прагненні до самоактуалізації та самореалізації вчені вважають саме „творчий саморозвиток”, що передбачає реалізацію свого власного інтелектуального, духовного і творчого потенціалу. Адже, по суті, творчий саморозвиток властивий будь-якій сфері людської життєдіяльності і тим більше – діяльності творчій.

Об’єктивно існують підстави констатувати те, що для ефективного впливу образотворчого мистецтва на творчий розвиток і самоствердження особистості, що формується, передусім необхідно, щоб вона – особистість – опанувала оптимальний (достатній та необхідний) обсяг і рівень знань, умінь, уявлень, навичок у вказаній галузі. Цьому, передусім, може відчутно сприяти розширення обсягу занять з образотворчого мистецтва в різноманітних навчальних закладах за рахунок підвищення їх структурно-методичної якості й удосконалення змістовного наповнення.

У такому контексті найбільш оптимальними сьогодні можна вважати:

а) заняття з ознайомлення з творами образотворчого мистецтва (коли здійснюється ознайомлення з окремими творами різних видів і жанрів образотворчого мистецтва або тематичними серіями таких творів);

б) заняття з вивчення творчості конкретних художників (коли проводяться бесіди, лекції, колективні обговорення різних суджень відносно творчого шляху одного або декількох митців);

в) заняття із сприймання й оцінювання творів образотворчого мистецтва (коли організовується сприйняття, аналіз та оцінка конкретного художнього твору або групи творів);

г) заняття з оволодіння образотворчою грамотою (коли проводяться заняття з композиції, малювання з натури, на теми, оволодіння різними художніми техніками);

г) зайняття образотворчою діяльністю (на яких особами індивідуально або колективно створюються самостійні творчі роботи в різних видах і жанрах образотворчого мистецтва).

У той же час важливо акцентувати увагу на думках сучасних учених, які вважають, що гармонізація становлення особистості, що формується, повинна

здійснюватися через розвиток мотивації відносно творчої самоактуалізації і самоствердження особи не лише за допомогою образотворчої діяльності, але і з дуже популярними сьогодні засобами арт-терапії.

При цьому необхідно звертати увагу на те, що в педагогічній практиці існує декілька підходів до вирішення проблем, пов'язаних з вихованням і самоствердженням особистості арт-терапевтичними засобами.

Так, з психологічної точки зору, метою арт-терапії є „створення умов для активізації особових змін і психологічної підтримки людини в цих змінах; аналіз і обговорення психологічних категорій (самосвідомості, „Я-концепції” цілісності особи, самопізнання, саморегуляції, соціальних ролей, ставлення до інших людей)” [1, с. 94], з особистісної – „прояв суб'єктивного емоційного ставлення, поглядів, цінностей, переконань, ...а також сприймання та аналіз досвіду...” [1, с. 94-95].

З педагогічної і соціальної точки зору за допомогою арт-терапії можна робити відображення власних принципів, теоретичних роздумів, передавати такий теоретичний і практичний досвід іншим людям, формувати сенситивність, рефлексію, толерантність, відкритість новому досвіду і прагнення удосконалювати відповідні уміння. І з методичної точки зору, стає можливим опис структури заняття, оптимальний підбір необхідних матеріалів, систематизація часових ресурсів, визначення опорних питань для обговорення внутрішнього плану творчої роботи, що підтверджує наявність взаємозв'язку особового, соціального і методичних складових в їх змістовному наповненні.

У галузі арт-терапії взагалі глибоко вивчається й активно використовується не лише мистецтво, але і сам процес творчості як спосіб дослідження реальності та пізнання чогось нового, до цього не відомого. Поряд з традиційною художньою технікою, матеріалами й образотворчими формами, які раніше широко використовувалися в живописі, графіці, скульптурі, декоративно-вжитковому мистецтві художниками, аматорами і звичайними людьми, все активніше використовуються такі арт-терапевтичні засоби, як: ассамбляж, хепенінг, перформенс, інтерактивні інсталяції (фотоарт, кіберарт, стритарт, лендарт, бодіарт й інші).

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що арт-терапія з її різноманітністю підходів, технік, форм і методів для творчого й експресивного самовираження і самоствердження стала незамінним способом становлення особистості, що формується. Серед них увагу людей у багатьох країнах світу (Швейцарії, Франції, США, Німеччині, Японії, Литві, Латвії, Естонії, Республіці Білорусь), а також в Україні притягають: ексклюзивний художній дизайн, образотворчість, символдрама, театралізація, музична терапія, пластикодрама, казкотерапія, ігрова терапія, робота з різноманітними природними матеріалами (каменем, деревом, піском, пластиліном або глиною).

У зв'язку з цим, важливо підкреслити, що саме образотворче мистецтво в арт-терапії успішно асимілюється з такими сучасними художньо-виразними засобами, як: кіно (відео), телебачення, голографія, комп'ютерна графіка і художня фотографія, котрі сучасні вчені розглядають в якості найефективніших спо-

собів для дослідження і вирішення проблем із самоствердження кожної особистості, що формується.

Висновки. У підсумку слід наголосити на тому, що нинішня послідовна політика відносно вдосконалення вітчизняної системи освіти і виховання шляхом зміни пріоритетності виховної складової, що сприяє розвитку і реалізації навчальних функцій мистецтва, а також активізації використання не лише традиційних, але і сучасних виховних засобів, безумовно, робить можливою необхідну актуалізацію та результативність значення образотворчого мистецтва для самоствердження особистості, що формується.

Список використаних джерел:

1. Кокоренко В. Л. Арттехнологии в подготовке специалистов помогающих профессий / В.Л. Кокоренко. – СПб.: Речь, 2005. – 101 с.
2. Петровский А. В. Быть личностью. М. Педагогика, 1990. – 111 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – 1997. – 670 с.
4. Read H. Education through Art. – „Art and Architecture”, 1959, Dez. – p.15.

References:

1. Kokorenko V. L. Arttekhnologii v podgotovke spetsialistov pomagayushchikh professiy / V.L. Kokorenko. – SPb.: Rech', 2005. – 101 s.
2. Petrovskiy A. V. Byt' lichnost'yu. M. Pedagogika, 1990. – 111 s.
3. Sukhomlins'kiy V. O. Vibraní tvori v 5-ti t. – K.: Radyans'ka shkola, 1977. – T.3. – 1997. – 670 s.
4. Read H. Education through Art. – „Art and Architecture”, 1959, Dez. – p.15.

Abstract. *The article covers the basics and essence of fine art and determined its importance for the developing individual selfassertion, as well as the development of its emotional and sensual sphere, knowledge, and intensification of visual and sensory experience, formation of general and aesthetic culture. The psychopedagogical and personal aspects of the phenomenon of „selfassertion” are founded. The possibility of fine arts and arttherapy for selfaffirmation of the emerging personality in order to further its manifestations creative potential is presented.*

Keywords: *art, selfidentity, growing personality, arttherapy, meaning.*

Стаття надійшла до редакції 29.12.2022 р.

Стаття прийнята до друку 02.02.2023 р.